

11. Шевченко Т. Пов. збір. творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г. Жулинський та ін. – Т.1: Поезія 1837 – 1847. – К.: Наук. думка, 2001. – 784 с.

Рецензенти: Гуляк А.Б., проф. (Київ)
Ткаченко О.Г., проф. (Суми)

Пасічник О. В., доц., (Кременець),
Якимович В. А., (Кременець)

ББК 83.3 (4УКР)
УДК 821.161.2

Негативний стереотип москаля в поемі «Катерина» Тараса Шевченка та повісті «Москалиця» Марії Матіос

Стаття присвячена особливостям візуалізації образу вояка-москаля в поемі «Катерина» Тараса Шевченка й повісті «Москалиця» Марії Матіос. Стверджується, що цей персонаж – негативна, підступна та аморальна людина. Аналізується життєвий шлях головних героїнь Катерини і Северини, вказуються причини їхньої важкої долі.

Ключові слова: Тарас Шевченко «Катерина», Марія Матіос «Москалиця», вояк-москаль, Северина.

Статья посвящена особенностям визуализации образа воина-москаля в поэме «Катерина» Тараса Шевченко и повести «Москалиця» Марии Матиос. Утверждается, что этот персонаж – негативный, непорядочный и аморальный человек. Анализируется жизненный путь главных героинь Катерины и Северины, указана причина их трудной судьбы.

Ключевые слова: Тарас Шевченко «Катерина», Мария Матиос «Москалиця», воин-москаль, Северина.

The article deals with peculiarities of rendering of a soldier image in poem "Kateryna" by Taras Shevchenko and story «Moskalytsya» by Maria Matios. The negative image of the treacherous and immoral man is point out. The life path of the main characters Kateryna and Severyna is analyzed; the reasons of their misfortune are outlined.

Keywords: Taras Shevchenko «Kateryna», Maria Matios «Moskalytsya», soldier, Severyna.

У художньому доробку Тараса Шевченка особливе місце займають твори, присвячені долі жінки й ширше – жінки-матері в суспільстві. Ця тема є наскрізною в поемах «Відьма», «Катерина», «Марія», «Наймичка», «Слепая» та ін. Так, у центрі твору «Катерина» – образ збездиченої «москалиці» дівчини, яку осуджують оточуючі. Цей москаль – Інший, чужий, а пов'язана з ним історія Катерини – це історія зневаженого й осміяного кохання.

На сьогодні залишається проблема відсутності остаточного формулювання наукового визначення поняття «чужий». У словнику української мови в 11 томах виділено основні значення цього поняття: не свій, незвичний за виявом, не рідний, незнайомий, чужорідний, іноземний, дивний [Білодід 1980: 377]. У підручнику Т. Грушевицької і В. Попкова «Основы межкультурной коммуникации» термін «чужий» трактується як зловісний, той, що несе загрозу для життя [Грушевицкая 2002: 8]. Крім того, як зазначає Л. Виноградова, «оппозиция своего и чужого осмысливается в категориях разноуровневых связей человека: кровно-родственных (свой-чужой род, семья), этнических (своя-чужая тема, народность, нация), языковых (родной-чужой язык, диалект, говор), конфессиональных (своя-чужая вера), социальных (свое-чужое общество, сословие, коллектив)» [Виноградова 1995: 17]. Саме у таких вище згаданих значеннях ми будемо використовувати слово «чужий» по відношенню до образу вояка-москаля як у поемі «Катерина» Шевченка, так і в повісті «Москалиця» Матіос.

Марія Матіос – визнана українська поетка, письменниця та публіцистка. Образ жінки в її прозі, на думку К. Ісаєнко, «відрізняється своїм складним психологізмом, подекуди навіть трагізмом, в основі якого особиста драма пошуку гармонії» [Ісаєнко 2011: 7]. Це твердження дослідниці можна віднести і до повісті «Москалиця», тема якої – це тема української селянки, кинутої на поталу історії, громаді, долі. Сироту Северину, яка зростала в наймах, прозвали Москалицею через згвалтовану російським солдатом, тобто іншим, чужим, матір Катрінку. Отже, можна зробити висновок про наскрізний мотив, що походить із XIX століття, від Шевченкової поеми «Катерина».

Творчість Тараса Шевченка постійно перебуває у полі зору літературознавців, які досліджують її в різних аспектах. Зокрема,

художню спадщину Великого Кобзаря аналізували Ю. Барабаш, Я. Розумний, Р. Харчук, М. Шкандрій та ін. Так, О. Яблонська на матеріалі поетичної творчості Т. Шевченка дослідила соціо- та етнопсихологічні параметри образу москаля.

Окремі твори Марії Матіос проаналізовано у статтях І. Андрусяка, Є. Барана, А. Богуславської, Я. Голобородька, Т. Дзюби, А. Дімарова, К. Ісаєнко, О. Коцарева, І. Насмінчук, С. Негодяєвої, П. Осадчука, Д. Павличка, І. Римарука, Р. Семківа, В. Соболя, Т. Тебешевської, С. Філоненко, Б. Червака, Д. Шульги, М. Якубовської та ін. До прикладу, у статті «Москалиця» – міцна проза і піар-класика не для гурманів» О. Коцарев стверджує, що «Москалиця» Марії Матіос, навіть незалежно від свого змісту і читацьких реакцій, уже стала подією. Один наклад чого вартий – 25 тисяч примірників! Для сучасної української художньої літератури це сенсація» [Коцарев 2008: 6]. Творчість Марії Матіос літературознавці відносять до вісімдесятників і традиційної літературної школи, а Р. Іваничук назвав її «Стефаником у спідниці». Мета статті – розкрити особливості негативного стереотипу москаля в поемі «Катерина» Тараса Шевченка та повісті «Москалиця» Марії Матіос.

В Україні народна свідомість сформувала традиційний стереотип москаля-воєнка. Це підступна людина, аморальний чоловік, з яким прислів'я радить не мати нічого спільного, наприклад: «Москаль не свій брат».

Застерігає від спілкування з москалями вже в перших рядках поеми «Катерина» і Т.Г. Шевченко: «Кохайтеся, чорнобриві, / Та не з москалями, / Бо москалі – чужі люди, / Роблять лихо з вами» [Шевченко 2004: 31]. Цей твір Великий Кобзар написав на тему жіночої, материнської долі. У центрі авторської розповіді – чорнобрива Катерина, яка, всупереч українським народним традиціям і моралі, не послухала батьків, а «полюбила москалика, як знало серденько» [Шевченко 2004: 31]. Він був молодим, чорнобровим, чорнявим, з карими очима. Катерина до нього «в садочок ходила, / поки себе, свою доля / Там занастила» [Шевченко 2004: 31].

Закохана і щаслива сільська дівчина вірила, що її чорнобровий москаль повернеться з походу в Туреччину і забере із собою в Московщину. Але це були марні надії і сподівання. Перед

читачем постала історія зневаженого та осміяного кохання, «бо москалі – чужі люде, / Згнущаються вами» [Шевченко 2004: 31].

Покритка Катерина народила «московського сина». Її зневажають односельці, зрікаються мати й батько. Винний у тому вояк-москаль. І лише автор співчуває знедоленій жінці: «Катерино, серце мое! / Лишенько з тобою! / Де ти в світі подінешся / З малим сиротою? / Хто питає, привітає / Без милого в світі? / Батько, мати – чужі люде, / Тяжко з ними жити!» [Шевченко 2004: 32].

На думку О. Яблонської, «доля Шевченкової Катерини – свідчення деморалізуючого впливу солдатчини на патріархальні устрої українського села [Яблонська 2013: 111]»; а за твердженням Л. Білецького, автор у цій поемі «вперше намічає два національні і морально-соціальні типи, що взаємно себе виключають [Яблонська 2013: 111]». Катерина-покритка залишає рідний дім, батьків, село і разом із сином іде шукати батька-москаля Івася. «Довго, довго сердешная, – пише автор, – все йшла та питала; / Було й таке, що під тином / З сином ночувала...» [Шевченко 2004: 39].

Нарешті дочекалася зустрічі з любим Іваном, а для всі інших чужинцем-москалем, але він її навіть не «впізнав», назвав «дурой» і «безумной», одцурався від дитини. Із розпачу Катерина «на шлях положила» сина, щоб він тепер сам шукав батька. «Дитя осталось, / Плаче, бідне ... А москалям / Байдуже; минули» – констатує жорстокість вояків-москалів Шевченко [Шевченко 2004: 43]. «Чорнобрива Катерина / Найшла, що шукала,» – продовжує оповідь про знедолену сільську дівчину автор [Шевченко 2004: 44]. Вона кинулась у холодну воду – і «сліду не стало» [Шевченко 2004: 44]. Важка доля чекає і на її сина-сироту. Маленький Івась супроводжує кобзаря. На шляху до Києва він зустрів батька-москаля, який «...глянув... Одвернувся.../ Пізнав, препоганий, / пізнав тії карі очі, / чорні бровенята.../ Пізнав батько свого сина, / Та не хоче взяти» [Шевченко 2004: 45]. Так завершив розповідь про долю жінки-покритки, яка покохала чужого, тобто москаля, та її сина-безбатченка Т. Шевченко.

Повість «Москалиця» Марія Матіос присвятила «кожній жінці зокрема». У творі розповідається про нелегку долю сироти Северини, народженої від чорноволосого вояка-русака. З перших рядків повісті письменниця створює негативний стереотип москаля, який належав переважно до русацького війська, яке,

«жадібне до чужого й люте до збитків» тричі «влітало на сірих конях» в Панську Долину. «А перший раз, поки військо забралось із перестрашеного села, його вояки встигли наробити по людях чимало шкоди. Всього лише за маленький місяць із гаком. У кого зголили, неначе бритвою, реманент зі столів та клунь. Кого осиротили на дїйну корову чи відгодовані свині, не кажучи про кури. Кого дочасно – тільки через дурну кров та неміряну силу – спровадили на той світ. А декого з тутешніх усе ж пожалили від грабежу та погрому – та й лишили навіть із приплодом».

Так що, коли на Петра-Павла 1915 року Катрінка неждано вродила дитину, Панська Долина дала їй ім'я швидше, ніж сільський панотець» [Матіос 2010: 193]. Таким довічним ім'ям для дитини стало Москалиця.

Якщо Катерина з однойменної поеми Т.Шевченка відправилася на пошуки батька свого синочка, то головна героїня повісті Матіос ще малою, заціпивши зуби, все чекала на тата-москаля, з вини якого її називали «байстриця» і «москалиця».

Відомо, що один із ключів до власного успіху Марія Матіос бачить у розриванні табу. Про це, зокрема, відзначено в анотаціях до її творів. Письменниця на одній із прес-конференцій стверджувала, що такі москалиці в Карпатах є реальною проблемою, на яку закривають очі. Такі «москалиці» є чужими для буковинців. Після «наглої нічної повені» 1927 року, коли трагічно загинула мати Катрінка, Северина залишилася сиротою та вимушена наймитувати по людях. Розповідаючи про її подальшу нелегку долю, Матіос одночасно продовжує презентацію негативного образу вояка-москаля.

Через 25 років після народження Северини «Панську Долину знову заповнило військо... Чи мали намір який інший...» [Матіос 2010:198]. На цей раз цього війська було багато, і оголосило воно не цісарську і не королівську, а «нашу», тобто радянську, владу. Із сарказмом письменниця пише, що «менше як у півроку військові русаки пішли по людях тутешніх: дивитися, чи добре газдують гуцули. На поміч – за поводитирів і нашіптувачів – брали місцеву бідноту» [Матіос 2010: 198].

Завітали вдосвіта представники нової влади і до Онуфрійчуків, у яких наймитувала Северина. Матіос детально описує обшук їхнього помешкання, передає розмову воєнних

людей зі зброєю в руках із беззахисними газдами, візуалізує негативний образ москаля. «Обхід представників нової влади, – підсумовує авторка, – скінчився тим, що пішли вуйко Онуфрійчук із вуйною Онуфрійчучкою у світ із Панської Долини без “будь здоров” так само, як колись шезла в повінь зі світу Катрінка. Точніше, обв'язаних кількома клунками, вчорашніх твердих господарів забрали великі чорні вантажівки, наглухо затягнуті брезентом. Казали, до залізної дороги у Вижницю. Звідки й закурилося за ними. Аж по сьогодні» [Матіос 2010: 200]. Саме такими методами чужа радянська влада боролася з простими людьми, справжніми господарями на рідній українській землі. Оскільки Северина була наймичкою, не мала своєї хати, то «добрі» військові люди дозволили їй вселитися в літню стайню для худоби розміром чотири на чотири метри. У цій стаснці-зрубі з маленьким, ніби в'язничним вікном москалиця проживе до самої смерті.

Продовжуючи розвивати теми долі жінки-матері, жінки-покритки, дитини-безбатченка, характерні для класичної української літератури, зокрема, і для творчості Т. Шевченка, у повісті «Москалиця» М. Матіос «переплітає» долю людини з історичними подіями. Війни, радянські репресії, специфічне ставлення до дочки російського солдата зробили Северину дуже відлюдною.

Москалиця вчиться знахарства, лікує односельців, бійців як УПА, так і НКВС, навіть самого уповноваженого міжрайонного МГБ майора Вороніна. Москалиці вдається дожити до сьогодні. «Тільки мовчання й холодний розум ведуть її життям», – констатує Матіос.

Завершує візуалізацію негативного стереотипу москаля письменниця діалогом двох кумів Семена Дудки і Василя Полотнюка: «Слухай, Васи, ти був там у тому Києві, видівся з такими людьми... а-ну, кажи-ко нам, що то далі з Україною буде? Видиш, тиснуть москалі Україну тим газом, але де тобі! Чуєш, вже поверх двіста долярів хочуть за кубік! І скажи мені, хто то край боронити буде, як одні розумні пішли в олігархи, а другі лиш на москалів сподіваються?

– Семе! Ти знаєш, що я так дивлюся на москалів, як босий на гадину!

– Васи! Я тебе не питаю, як ти дивишся на москалів. Я питаю, як Україна на них дивиться і що з Україною буде!!!» [Матіос 2010: 219].

Отже, Тарас Шевченко продовжив візуалізацію негативного стереотипу москаля-вояка, традиційний образ якого як підступної та аморальної людини характерний для народної свідомості. Зокрема, саме з вини такого москаля головна героїня однойменної поеми Тараса Шевченка Катерина стала покриткою, а її син – безбатченком.

Тему скривджених вояками-москалями українських жінок продовжила сучасна письменниця Марія Матіос. У центрі її повісті «Москалиця» – доля сироти Северини, котра на все життя залишилася москалицею, Іншою, чужою для своїх односельців. У подальших наукових розвідках плануємо дослідити візуалізацію негативного образу вояка-москаля в інших творах Т. Шевченка та М. Матіос.

Література:

- 1. Білодід 1980:* Словник української мови : В 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 11. – 1980. – 687 с.; *Виноградова 1995:* Виноградова Л. Н. Человек – не человек в народных представлениях // Человек в контексте культуры / Л. Н. Виноградова // – Славянский мир. – М.: 1995. – С. 17 – 26.; *Грушевицкая 2002:* Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов [Електронний ресурс] / А. П. Садохин, Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д.; под ред. А. П. Садохина – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2002. – 352 с.– Режим доступу до книги: <http://www.countries.ru/library/intercult/svch.htm>; *Ісаєнко 2011:* Ісаєнко К.П. Особливості презентації жіночого образу у прозі Марії Матіос / Катерина Ісаєнко, – Наукові записки НДУ ім. Гоголя, – 2011 С.6 – 8.; *Коцарев 2008:* Коцарев О. «Москалиця» – міцна проза і піар-класика не для гурманів [Електронний ресурс] / Олег Коцарев // ЛітАкцент від 11.10.2008. – Режим доступу до статті: <http://litakcent.com/2008/10/11/oleh-kocarev-moskalycja-%E2%80%94-micna-proza-i-piar-klassyka-ne-dlja-hurmaniv/> ; *Матіос 2010:* Матіос М. Вибране / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2010. – 424 с.; Ткачук М.П. Наративна оптика поеми «Катерина» Тараса Шевченка // Слово і час. – 2009. – № 3. – С. 26 – 33.; *Шевченко 2004:* Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас

Шевченко; іл. В. Гарбуз; передм. П. Мовчана. – К.: Видавничий центр «Проміт», 2004. – 679 с.; *Яблонська 2013*: Яблонська О. Поетична творчість Т. Шевченка: соціо- та етнопсихологічні параметри образу москаля / О. А. Яблонська // Збірник наукових праць Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2013. – №16. – С. 109 – 121.

Володимир Працьовитий, проф. (Львів)

ББК 83.3 (4УКР)

УДК 821.161.2

Драма «Назар Стодоля» Тараса Шевченка – феноменальне явище української культури

У статті «Драма «Назар Стодоля» Тараса Шевченка – феноменальне явище української культури» автор простежив, як письменник, спираючись на національний ґрунт, традиції, звичаї, історичні реалії, усну народну творчість, відобразив козацьку епоху, показав її велич, суперечності та протиріччя, створив типові характери, які представляють різноманітний та багатограний український світ.

Ключові слова: драма, конфлікт, культ родини, національний ґрунт.

Volodymyr Pratsyvytyy Drama «Nazar Stodolya» by Taras Shevchenko — phenomenon of the Ukrainian culture

The author traced how the writer relying on national ground, traditions, customs, historical realities, verbal folk creation, represented Cossacks' epoch, showed its grandeur, contradictions, created typical characters which present the various and many-sided Ukrainian world. All this is the topic of the article “Drama «Nazar Stodolya» by Taras Shevchenko — phenomenon of the Ukrainian culture”

Keywords: drama, conflict, cult of family, national ground.

З драматичних творів Тараса Шевченка відомі уривок з п'єси «Микита Гайдай» та «Пісня караульного біля тюрми» – фрагмент з драми «Наречена», драми «Сліпа красуня» та «Данило Рева», які не збереглися. Знаковим твором для української культури стала драма «Назар Стодоля», яка впродовж століть не сходить зі сцен багатьох театрів. Цей твір Дмитро Антонович ставив на перше місце між п'єсами першої половини XIX століття